УДК 81'342=042.2=512.161=161.2
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.2.1

Авраменко Б. В.,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри західних і східних мов
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КЛАСИФІКАЦІЯ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ТУРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню вокалізму і консонантизму турецької та української мов у порівняльному аспекті й визначення місця голосних і приголосних у багатоплановій системі турецької та української мов.

Вивчення голосних і приголосних становить значний інтерес при порівняльному вивченні мов, метою якого є визначення сукупності спільних і відмінних властивостей, притаманних мовам, що порівнюються і складають специфіку турецької та української мов. Порівняння і паралельне вивчення фактів різних мов необхідно для встановлення їхніх спільних закономірностей, а також для виявлення їхньої специфіки.

Доведено, що система голосних у турецькій мові, на відміну від української, характеризується за трьома параметрами: за місцем утворення і розташування язика; за ступенем розкриття рота; за ступенем огубленості. В українській мові існують лише два параметри (за місцем утворення і розташування язика і за ступенем огубленості). У турецькій мові за місцем утворення і розташування язика голосні характеризуються за двома параметрами (передній і задній ряд), а в українській мові за трьома (передній, середній і задній ряд).

Встановлено, що для української мови характерним є поняття піднесення (високе, високо-середнє, середнє і низьке). У турецькій мові таке поняття відсутнє. Але у турецькій мові існує поняття відкритості (широке і вузьке), а в українській мові такого поняття немає. Спільною рисою обох мов буде наявність поняття лабіалізації, тобто огублення і неогублення голосних.

Відносно системи приголосних обох мов встановлено, що всі приголосні турецької мови поділяються на три категорії (за глухістю, за місцем творення і за характером перешкоди і способу її подолання), а в українській мові приголосні поділяються на п'ять груп (за участю голосу і шуму; за місцем творення; за способом творення; за наявністю або відсутністю палаталізації (пом'якшення); за наявністю або відсутністю носового забарвлення. Для обох мов характерним є наявність губних, піднебінних та фарингальних приголосних, а також фрикативних (щілинних) та вибухових (проривних).

Для турецької системи приголосних характерне поняття альвеолярність, для української мови – сонорність. Як у турецькій, так і в українській мовах приголосні характеризуються за поняттями дзвінкість-глухість. Однак, на відміну від української мови, у турецькій приголосні не характеризуються за поняттями м'якість-твердість, а в українській мові вони утворюють співвідносні пари за цими показниками.

Ключові слова: компаративний аспект, фонетична система, вокалізм, консонантизм, артикуляція, лабіалізація, альвеолярність, тюркологія.

Постановка проблеми. Теоретична фонетика – одна з найважливіших і найактуальніших проблем сучасної лінгвістики. Цій темі присвячено багато наукових праць із різних тюркських мов. З питань фонетики у сучасному мовознавстві завжди існують протилежні судження. Така ситуація викликана складністю і багатоаспектністю проблеми, яка охоплює всю систему мови.

Аналіз досліджень доводить, що вивчення голосних і приголосних звуків у тюркських мовах, у тому числі в турецькій, продовжує бути необхідним і актуальним. У сучасній тюркології теоретична фонетика не є об'єктом системного розгляду. Дослідження всіх сторін проблеми є неможливим, позаяк для цього необхідно залучити весь матеріал як з турецької, так і з української мов. Тому основна **мета** статті – дослідження вокалізму і консонантизму турецької та української мов у порівняльному аспекті й визначення місця голосних і приголосних у багатоплановій системі турецької та української мов.

Вивчення голосних і приголосних становить значний інтерес при порівняльному вивченні мов, метою якого є визначення сукупності спільних і відмінних властивостей, притаманних мовам, що порівнюються і складають специфіку турецької та української мов. Порівняння і паралельне вивчення фактів різних мов необхідно для встановлення їхніх спільних закономірностей, а також для виявлення їхньої специфіки.

Основними завданнями на шляху до розв'язання поставленої мети є докладний опис голосних і приголосних фонем у турецькій та українській мовах; визначення своєрідності фонетичної структури кожної із зазначених мов; встановлення спільних та відмінних рис між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці питання вивчення теоретичної фонетики турецької мови займає значне місце. Так, теоретично питання порівняння двох або більше конкретних тюркських мов з погляду їх фонетичної системи вже давно вивчається, однак порівняльних робіт, виконаних на матеріалі турецької та української мов, майже немає.

Порівняльному дослідженню фонетичної структури турецької мови присвячені лінгвістичні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених: В.В. Виноградова, Р.І. Аванесова, Н.А. Баскакова, В.А. Богородицького, Болдуена де Куртене, В.А. Гордльовського, Г. Дьорфера, А.Н. Кононова, Н.К. Дмитрієва, А.А. Реформатського, О.М. Щербака, Б.О. Серебренникова, Н.З. Гаджієвої, Р.Г. Ахметьянова, І.Л. Покровської. Лексика турецької мови у порівняльному аспекті була об'єктом вивчення Д.Х. Базарової, Л.З. Будагова, Л.В. Дмитрієвої, Е.Р. Тенішева, О.М. Щербака, К.М. Мусаєва, Г.І. Халимоненка та інших.

Питання зіставно-порівняльного вивчення фонетики турецької і української мов монографічно і в окремих дослідженнях ще не було предметом дослідження в сучасній тюркології. Отже, поставлена проблема не є абсолютно вивченою. У той же час слід зазначити, що досліджені тут мови вивчалися в порівняльному аспектах у межах інших проблем.

Окремі питання порівняльного вивчення турецької фонетики висвітлюються в дослідженнях В.А. Горделевського, Х. Джевдет-Заде і А.Н. Кононова, Н.К. Дмитрієва. Цій проблемі присвячується і перша частина монографії Р.С. Кадирова.

Матеріалами і джерелами для цього дослідження послужили також описові й аналітичні граматики турецької мови, наукові розробки провідних тюркологів у галузі опису фонетичних структур турецької мови таких, як: Н.К. Дмитрієва, В. Гренбека, Х. Петерсена, В. Банга, Е.В. Севортяна, А.Н. Кононова; етимологічні, двомовні словники.

Наукова база дослідження дозволила подати характеристику голосних та приголосних звуків турецької та української мов; визначити особливості кожної мови; виявити спільні і відмінні риси у системі голосних та приголосних мов у порівняльному аспекті.

Викладення основного матеріалу. Починати порівняльний аналіз звукової системи будь-якої мови необхідно із зазначення загальної кількості у ній голосних і приголосних звуків. Так, у турецькій мові 28 букв, з них: 8 голосних та 20 приголосних; а в українській мові – 38 букв, з них: 6 голосних та 32 приголосні. Далі автор детально розглядає звукові системи кожної із зазначених мов.

Голосні звуки (Ünlü (Sesli) Harfler) – це звуки, які творяться лише за допомогою голосу. У турецькій мові вони класифікуються за трьома ознаками: а) за місцем утворення і розташування язика (виділяються голосні переднього (ince) і заднього ряду – (kalın ünlüler); б) за ступенем розкриття рота (виділяються широкі (geniş) і вузькі (dar) голосні); в) за ступенем огубленості (виділяються огубленні (yuvarlak) і неогубленні (düz) голосні).

При вимові голосних заднього ряду язик дещо відсунуто назад, при вимові голосних переднього ряду, він висунутий вперед. При нормальному положенні губ виходять неогублені голосні, коли губи витягнуті трубочкою – огублені. Широкі голосні вимовляються з широко відкритим ротом, вузькі голосні – при напівзакритому роті.

Відповідно до цієї класифікації кожен голосний звук можна охарактеризувати за трьома параметрами.

Огубленість		неогублені		огублені	
Відкритість		широкі	вузькі	широкі	вузькі
За місцем розташування язика	заднього ряду	[a]	[ı]	[o]	[u]
	переднього ряду	[e]	[i]	[ö]	[ü]

Характеристики кожної голосної букви:

[a]	неогублена, широка, заднього ряду	[o]	огублена, широка, заднього ряду
[e]	неогублена, широка, переднього ряду	[ö]	огублена, широка, переднього ряду
[ı]	неогублена, вузька, заднього ряду	[u]	огублена, вузька, заднього ряду
[i]	неогублена, вузька, переднього ряду	[ü]	огублена, вузька, переднього ряду

– голосні заднього ряду: (при їх вимові язик відсунутий назад) – [a], [ı], [o], [u];

– голосні переднього ряду: (при їх вимові язик відсунутий вперед) – [e], [i], [ö], [ü];

– неогублені: (при їх вимові губи знаходяться в звичайному положенні) – [a], [e], [ı], [i];

– огублені: (при їх вимові губи витягнуті вперед) – [o], [ö], [u], [ü];

– широкі голосні: (при їх вимові рот широко відкритий) – [a], [e], [o], [ö];

– вузькі голосні: (при їх вимові рот напівприкритий) – [ı], [i], [u], [ü];

– довгі голосні: довгий [â], довгий [î], довгий [û] [1].

В українській мові залежно від положення язика голосні характеризуються за місцем артикуляції і ступенем підняття язика.

Якщо при вимові звука язик посунений наперед і піднімається до переднього піднебіння, утворюються голосні переднього ряду [і], [и], [е]. Якщо ж при вимові голосних язик зосереджений у задній частині рота і піднімається до м'якого піднебіння, утворюються голосні заднього ряду [а], [о], [у]. Ступінь підняття залежить від того, якою мірою спинка язика піднімається до піднебіння.

Якщо спинка язика піднята вгору найвище, утворюються голосні високого підняття [і], [у]. Трохи нижче піднімається язик при вимові голосного високо-середнього підняття [и]. Ще нижче – при утворенні голосних середнього підняття: [е], [о]. Майже не піднімається язик при вимові голосного низького підняття [а].

Щодо участі губ голосні поділяються на неогублені, або нелабіалізовані, й огублені, або лабіалізовані. Огубленими, або лабіалізованими, називаються голосні, при вимові яких губи заокруглюються й витягуються вперед. Це голосні [о] та [у]. При вимові неогублених, або нелабіалізованих, губи нейтральні. При цьому утворюються всі інші голосні: [а], [е], [и], [і].

Піднесення	Передній ряд	Середній ряд	Задній ряд
високе	[і]		[у]
високо-середнє	[и]		
середнє	[е]		[о]
низьке			[а]

У турецькій мові, на відміну від української, голосні звуки характеризуються за трьома параметрами: за місцем утворення і розташування язика; за ступенем розкриття рота; за ступенем огубленості. В українській мові існують лише два параметри (за місцем утворення і розташування язика і за ступенем огубленості). У турецькій мові за місцем утворення і розташування язика голосні характеризуються за двома параметрами (передній і задній ряд); а в українській мові за трьома (передній, середній і задній ряд). Також в українській мові існує поняття піднесення (високе, високо-середнє, середнє і низьке). У турецькій мові таке поняття відсутнє. Але у турецькій мові існує поняття відкритості (широке і вузьке), а в українській мові такого поняття немає. Спільною характеристикою для обох мов буде наявність поняття лабіалізації, тобто огублення і неогублення голосних.

Приголосні звуки (Ünsüzler (Sessiz Harfler) – це такі звуки, при утворенні яких повітря зустрічає в порожнині рота якусь перешкоду. Приголосні звуки в турецькій мові не вимовляють окремо. При їх вимові до кожної приголосної додається звук [е], наприклад: [b] → «бе», [c] → «дже», [ç] → «че», [d] → «де», [f] → «фе» [2].

Приголосні звуки турецької мови можна ділити на групи за кількома критеріями.

За глухістю: ***глухі приголосні*** (sert ünsüzler), утворюються без участі голосових зв'язок: [ç], [f], [h], [k], [p], [s], [ş], [t]; ***дзвінкі приголосні*** (yumuşak ünsüzler), утворюються за участю голосового тону, тобто при тремтінні голосових зв'язок: [b], [c], [d], [g], [ğ], [j], [l], [m], [n], [r], [v], [y], [z].

За місцем утворення приголосні діляться на чотири групи: ***губні приголосні:*** [b], [f], [m], [p], [v]: 1) губно-губні: [b], [m], [p]; 2) губно-зубні: [f], [v]; ***передньоязикові приголосні:*** [c], [ç], [d], [j,] [n], [s], [ş], [t], [z]: 1) альвеолярні: [d], [n], [s], [t], [z]; 2) передьопіднебінні:[c],[ç], [j], ş; ***піднебінні приголосні:*** [g], [ğ], [k], [l], [r], [y]: 1) передньопіднебінні: [g], [k], [y], [l], [r]; 2) задньопіднебінні: [g], [ğ], [k] (хриплий [h], глухий [n]); ***фарингальний приголосний:*** [h].

За характером перешкоди і способу її подолання приголосні поділяються на дві групи: ***фрикативні (щілинні) приголосні*** – органи мовлення не зімкнуті, між ними залишається щілина: [f], [ğ], [h], [j], [l], [m], [n], [r], [s], [ş], [v], [y], [z]; ***вибухові приголосні*** – органи мовлення зімкнуті, повітряний струмінь розмикає їх: [b], [c], [ç], [d], [g], [k], [p, [t].

В українській мові приголосні характеризують і класифікують за такими ознаками: 1) за участю голосу і шуму в їх творенні (тобто за роботою голосових зв'язок); 2) за місцем творення (за активним мовним органом); 3) за способом творення; 4) за наявністю або відсутністю палаталізації (пом'якшення); 5) за наявністю або відсутністю носового забарвлення.

За участю голосу і шуму (тобто за роботою голосових зв'язок) приголосні діляться на ***сонорні й шумні***. До сонорних приголосних належать: [в], [й], [р], [р'], [м], [н], [н'], [л], [л']. Шумними називають приголосні, що складаються з голосу і шуму з перевагою шуму *(дзвінкі приголосні)* або з одного тільки шуму *(глухі приголосні)*. Дзвінкі й глухі приголосні, крім звука [ф], утворюють співвідносні пари [3].

Дзвінкі	Глухі
[б]	[п]
[д]	[т]
[д']	[т']
[з]	[с]
[з']	[с']
[дз]	[ц]
[дз']	[ц']
[ж]	[ш]
[дж]	[ч]
[г]	[к]
[г]	[х]

За місцем творення (або за активним мовним органом) усі приголосні поділяються передусім на ***губні і язикові***. До губних приголосних належать: [б], [п], [в], [м], [ф]. Язикові приголосні поділяються на: *а) передньоязикові; б) середньоязикові; в) задньоязикові; г) глотковий або фарингальний.*

За способом творення (шуму) приголосні поділяються на три основні групи: ***зімкненні, щілинні і дрижачі.*** При вимові зімкнених приголосних активний орган (нижня губа або язик) тісно змикається з пасивним. Шумні зімкнені (в свою чергу) поділяються на ***проривні і африкати***. До проривних належать: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [к], [м], [н], [н']. При цьому проривні шумні [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [к] називаються ротовими, а проривні сонорні [м], [н], [н'] – носовими. До африкат в українській мові належать: [ч], [ц], [ц'], [дз], [дз'], [дж]. При вимові щілинних активний мовний орган, наближаючись до пасивного, утворює вузьку щілину. До щілинних належать [в], [ф], [з], [з], [ж], [ш], [й], [г], [х], [л], [л]. При вимові дрижачих [р], [р'] кінчик язика періодично або притискається до переднього піднебіння або відходить від нього.

Приголосні звуки можуть класифікуватися за ***твердістю – м'якістю.*** Пом'якшення звуків виникає внаслідок додаткового підняття середньої спинки язика в напрямі до твердого піднебіння. Інші приголосні дещо пом'якшуються, і тому їх ще називають пом'якшеними. До них відносяться: [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [л'], [н'], [р']. Крім того, в українській мові, головним чином перед [і], з'являються ледь пом'якшені відтінки ряду твердих приголосних, які не мають м'яких відповідників. Вони називаються напівпом'якшеними. Ці звуки в транскрипції позначаються знаком «апостроф». До них відносяться: [б'], [п'], [в], [м'], [ф], [ж'], [ч'], [ш'], [дж'], [г'], [к'], [х'], [г'].

Усі приголосні турецької мови поділяються на три категорії (за глухістю, за місцем творення і за характером перешкоди і способу її подолання). В українській мові приголосні поділяються на п'ять груп (за участю голосу і шуму; за місцем творення; за способом творення; за наявністю або відсутністю палаталізації (пом'якшення); за наявністю або відсутністю носового забарвлення.

Для обох мов характерним є наявність губних, піднебінних та фарингальних приголосних, а також фрикативних (щілинних) та вибухових (проривних). Для турецької системи приголосних характерне поняття альвеолярність, для української мови – сонорність. Як у турецькій, так і в українській мовах, приголосні характеризуються за поняттями дзвінкість – глухість. На відміну від української мови, у турецькій приголосні не характеризуються за поняттями м'якість – твердість, а в українській мові вони утворюють співвідносні пари за цими показниками.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз вокалізму та консонантизму турецької й української мов дозволив зробити наступні висновки. Система голосних у турецькій мові, на відміну від української, характеризується за трьома параметрами: за місцем утворення і розташування язика; за ступенем розкриття рота; за ступенем огубленості. В українській мові існують лише два параметри (за місцем утворення і розташування язика і за ступенем огубленості).

У турецькій мові за місцем утворення і розташування язика голосні характеризуються за двома параметрами (передній і задній ряд); а в українській мові за трьома (передній, середній і задній ряд). Також українській мові притаманне поняття піднесення (високе, високо-середнє, середнє і низьке). У турецькій мові таке поняття відсутнє. У турецькій мові існує поняття відкритості (широке і вузьке), а в українській мові такого поняття немає. Спільною рисою обох мов буде наявність поняття лабіалізації, тобто огублення і неогублення голосних.

Стосовно приголосних обох мов, то, по-перше, всі приголосні турецької мови поділяються на три категорії (за глухістю, за місцем творення і за характером перешкоди і способу її подолання), а в українській мові приголосні поділяються на п'ять груп (за участю голосу і шуму; за місцем творення; за способом творення; за наявністю або відсутністю палаталізації (пом'якшення); за наявністю або відсутністю носового забарвлення.

По-друге, для обох мов характерним є наявність губних, піднебінних та фарингальних приголосних, а також фрикативних (щілинних) та вибухових (проривних). Для турецької системи приголосних характерне поняття альвеолярність, для української мови – сонорність.

По-третє, як у турецькій, так і в українській мовах приголосні характеризуються за поняттями дзвінкість – глухість. Однак, на відміну від української мови, у турецькій приголосні не характеризуються за поняттями м'якість – твердість, а в українській мові вони утворюють співвідносні пари за цими показниками.

Література:

1. Гласные буквы. Особенности гласних букв. URL: http://www.turkishfirst.ru/stories/439-glassniye.html (дата звернення: 08.06.2019 г.).
2. Согласные буквы. Особенности согласных букв. URL: http://www.turkishfirst.ru/stories/457-soglasniye.html (дата звернення: 08.06.2019 г.).
3. Согласные буквы. Особенности согласных букв. URL: http://studfiles.net/preview/5720559/page:4/ (дата звернення: 08.06.2019 г.).
4. Гайдаров Ф.П. Учебник турецкого языка. Баку. 1944.
5. Гржебичек Л. Фонологическая структура турецкого слова [пер. с англ.] Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIX. М. : Прогресс, 1987. С. 48–58.
6. Джевдет Заде Х., Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого языка. М., 1934.
7. Дудина Л.Н. Турецкий язык : учебное пособие. Москва-Баку, 1993.
8. Лиз Р.Б. Фонология современного нормативного турецкого языка [пер. с англ.] Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIX. М. : Прогресс, 1987. С. 93–174.
9. Меметов І.А. Порівняльний аналіз фонетичної будови турецької і кримськотатарської мов: монографія. Симферополь, 2006. 164 с.
10. Покровська І.Л. Фонетика сучасної турецької мови : навч. посіб. з аудіо матеріалами. К. : Вид.-во «Четверта хвиля», 2012. 101 с.
11. Попов Ю.В. Розмовник українсько-турецький. Донецьк : БАО, 2010. 288 с.

Avramenko B. Classification of vowels and consonants sounds in Turkish and Ukrainian languages: comparative aspects

Summary. The article is devoted to the study of vocalism and consonance of the Turkish and Ukrainian languages in the comparative aspect and to determine the place of vowels and consonants in the multi-faceted system of the Turkish and Ukrainian languages. The study of vowels and consonants is of considerable interest in the comparative study of languages, the purpose of which is to determine the totality of common and distinctive properties inherent in the languages being compared and comprise the specifics of the Turkish and Ukrainian languages.

Comparing and parallel studying the facts of different languages is necessary to establish their common laws, as well as to identify their specifics. It is proved that the system of vowels in Turkish, in contrast to Ukrainian, is characterized by three parameters: the place of formation and location of the tongue; by the degree of opening of the mouth; by the degree of perplexity. In the Ukrainian language, there are only two parameters (according to the place of the language and the location of the tongue and the degree of abduction).

In the Turkish language, according to the place of education and location of the tongue, the loud ones are characterized by two parameters (front and back row); and in the Ukrainian language for three (front, middle and back row). It is established that the concept of ascension (high, high-middle, medium and low) is characteristic for the Ukrainian language. There is no such thing in Turkish. But in Turkish there is the concept of openness (broad and narrow), but in the Ukrainian language there is no such thing.

The common feature of both languages is the presence of the notion of labialization, that is, the destruction and loss of vowels. In relation to the system of consonants of both languages, it has been established that: all consonants of the Turkish language are divided into three categories (by deafness, by the place of creation and by the nature of the obstacle and the way of overcoming it), and in Ukrainian the consonants are divided into five groups (with participation the voice and the noise, the place of creation, the way of creation, the presence or absence of palatalization (softening), the presence or absence of nasal coloring.

For both languages, the presence of labial, palatine and pharyngeal consonants, as well as fricative (slippery) and explosive (breakthrough), but for the Turkish system of consonants the concept of alveolarism is characteristic, and the language of Ukrainian is somnolence, in both the Turkish and Ukrainian languages, consonants are characterized by the notions of bell-deafness, however, unlike the Ukrainian language, in Turkish consonants are not characterized by the concepts of softness-hardness, and in the Ukrainian language they form correlative pairs according to these indicators.

Key words: comparative aspect, phonetic system, vocalism, consonantism, articulation, labialization, alveolarism, turkology.